

Література:

1. Андрущенко В.П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть. – К.: ТОВ „Атлант ЮЕМСГ”, 2006. – с. 461.
2. Андрущенко В.П. Роздуми про освіту. Статті, нариси, інтерв'ю. – К.: Знання України, 2004. – 804 с.
3. Вежбицкая А. Язык, культура, познание. – М.: ЛАГОС, 1999. – 357 с.
4. Власюк О.С., Крисаченко В.С., Степико М.Т. та ін. Український соціум. / За ред. В.С. Крисаченка. – К.: Знання України, 2005. – 792 с.
5. Горелов М.Є., Моця О.П., Рафальський О.О. Цивілізаційна історія України. (Нарис). – К.: ТОВ УВПК „Екс Об.” – 2006. – 632 с.
6. Гофе О. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу. – К.: Альтерпрес, 2003. – 161 с.
7. Кинилев В.Г., Миронов В.Б. Образование, воспитание, культура в истории цивилизации. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. – 520 с.
8. Степаненко В. Від виживання до цінностей самовираження в Україні: проблеми соціокультурної трансформації // Якість життя в Україні: час жити і час виживати. – К.: ВІРА „Інсайт”, 2003. – 31 с.

**Мозгова Н.
НПУ імені М. П. Драгоманова**

ДРАГОМАНОВ І ПИРОГОВ: ЗУСТРІЧ ЧЕРЕЗ СТОЛІТТЯ

16 травня 2002 року відбулася урочиста подія в житті нашого університету: на вулиці Пирогова було відкрито пам'ятник Михайлу Петровичу Драгоманову – видатному українському мислителю, вченому зі світовим ім'ям, блискучому публіцисту, громадському діячу і освітянину.

Для пересічного киянина ця подія здається цілком зрозумілою: пам'ятник було зведено біля центрального корпусу саме того вузу, який носив це ім'я у далекі 20-ті роки тепер вже минулого століття і яке по справедливості було повернуто йому в 1993 році. Але якщо поглянути на ці події більш глибоко, то привідкривається дивовижна річ: адже насамперед долі Драгоманова і Пирогова були тісно переплетені за їх життя. І ось тоді зустріч цих двох видатних особистостей у хронотопі сьогодення постає вже не як випадкова, а як рельєфний прояв метафізичного світу, який і через півтора століття у своїх опосередкованих символах знову єднає душі цих двох людей.

Звернемося ж безпосередньо до подій середини XIX століття, які розгорталися у життєвому просторі Києва, на той час адміністративному центрі Південно-Західного краю тодішньої Російської імперії.

У Києві у той час існувала надзвичайно критична ситуація, яка була викликана особливим складом та настроями різних верств населення міста. У 30–50-х рр. XIX століття в середніх та вищих прошарках міського населення Києва значно домінував польський елемент: у місті жило багато польських поміщиків, у державних канцеляріях та судах найважливіші посади теж займали поляки, в Університеті Св. Володимира більшу частину студентів складали поляки, які до того ж належали до заможних дворян. І якщо “російські студенти, – як згадував майбутній ректор, а тоді ад'юнкт Київського університету М. Ренненкампф, –

захоплювались головним чином західноєвропейським просвітництвом та думками про реформування внутрішнього життя країни, то студенти-поляки жили виключно національними інтересами і надіями; сама свобода і європейська культура мала для них єдину цінність тільки як засіб досягнення національних завдань” [11, с. 72]. М. Драгоманов, характеризуючи політичну обстановку тих часів у Києві писав, що “приїхавши на правий берег Дніпра до Києва, я побачив, що поляки тут – аристократія, а не народ, і я був вражений тим, що навіть студенти-поляки б’ють своїх слуг і ходять до костьолів, де старанно вистоюють на колінах (ми, студенти “росіяни” чи “православні” всі були завзятими демократами, а в релігії – атеїстами). Разом з тим, мені кинулась у вічі нетерпимість поляків до росіян, а особливо до малоросів чи українців” [4, с. 43].

У цих складних умовах на посаду попечителя Київського навчального округу, до складу якого входили тоді Київська, Волинська, Подільська, Чернігівська та Полтавська губернії, був призначений знаменитий Микола Іванович Пирогов – видатний вчений, славетний хірург, учасник Севастопольської оборони, педагог та громадський діяч, який “допустив у Києві, – як писав пізніше М. Драгоманов, – *de facto* академічну свободу, схожу на європейську” [3, с. 40]. Саме він здійснив той безпосередній першопоштовх, який згодом викликав грандіозний педагогічний бум в освітянському середовищі тодішньої Російської імперії. Знаменита стаття М. Пирогова “Питання життя” (1856 р.) справила на громадськість Росії приголомшуючий ефект. “Пирогов перший у нас поглянув, – писав К. Ушинський, – на справу виховання з філософської точки зору і побачив у ній не питання шкільної дисципліни, дидактики чи правил фізичного виховання, а глибинне питання людського духу, – “питання життя”, і, дійсно, це не тільки питання життя, але й найважливіше питання людського духу” [12, с. 684]. Як згадував пізніше М. Пирогов, йому “запропоновано було місце попечителя Київського округу в самий критичний час, – на початку розгортання польського повстання. У Києві випали... нові труднощі та зіткнення” [8, с. 490]. Пирогов у цих складних умовах з невідомою шаною ставився до представників всіх народів, які його оточували. Він наступним чином висловив свої погляди на це питання: “В краї, де постійно треба погоджуватись з різницею національностей, я не міг не бути рівним та однаковим з усіма та суворо неупередженим, бажаючи добра всім без різниці” [10, с. X].

Саме в цей час і відбулося перше знайомство М. Пирогова і М. Драгоманова.

...Йшов 1859 рік – останній рік навчання молодого М. Драгоманова у полтавській гімназії. Напередодні випускних іспитів трапився випадок, який ледь не згубив майбутнє юнака. Його несхильність до показної чемності та нестриманість щодо вихователя, якого Драгоманов не поважав, призвели до того, що педагогічна рада гімназії прийняла рішення виключити юнака з гімназії, що одночасно позбавляло його права складати випускні іспити, а тим самим і зачиняло двері до

вищої школи. І якби не заступництво попечителя Київського навчального округу М. Пирогова, бути б М. Драгоманову із “вовчим квитком”. М. Пирогов запропонував педагогічній раді замінити рішення про виключення юнака із гімназії на звільнення його за власним бажанням, що докорінно змінювало наслідки першого рішення. Зрозуміло, що педагогічна рада гімназії підтримала пропозицію М. Пирогова і таким чином, М. Драгоманов дістав право на складання випускних іспитів екстерном і далі продовжувати навчання вже у вищій школі.

Восени 1859 року він стає студентом історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира. Через двадцять п'ять років, перебуваючи вже у Женеві, М. Драгоманов так опише незабутні часи своєї молодості: “ На щастя, і в університет я попав в часи попечительства Пирогова. ...З моменту зарахування до університету, восени 1859 року, я потрапив до гуртка студентів, які засновували перші недільні школи в Росії. Одразу ж зауважу, що багато хто з нас приступив до справи з метою політичної пропаганди, але незабаром усвідомив її неможливість серед дітей (із сімей ремісників та прислуги) та її недоречність серед неписьменних дорослих, і ми старанно захопились педагогічною стороною діла” [3, с. 40–41].

Справді, саме в цей час у Києві вперше на території царської Росії були відкриті недільні школи для неписьменних. Ініціаторами їх відкриття стали студенти Університету Св. Володимира. В Центральному державному історичному архіві України в м. Києві знаходиться рідкісний документ – прохання студентів Університету Св. Володимира від 14 вересня 1859 року на ім'я попечителя про дозвіл відкриття на Подолі недільної школи, під документом стоїть 17 підписів, серед них є і підпис М. Драгоманова [8]. М. Пирогов підтримав це прохання перед міністром освіти, вказавши, що недільні школи ставлять за мету поширення письменності серед простого народу. “Перша недільна школа в Росії, – згадував пізніше М. Пирогов, – була відкрита мною у Києві при подільському училищі в 1859 р. ...За організацію недільних шкіл прийнялися першими малороси, ревні шанувальники Куліша та Шевченка ...Я був переконаний, що здійснення ідеї недільних шкіл якнайкраще відповідає життєвій потребі краю. Для мене було досить знаменним те, що у вчителі пропонували себе лише справжні малороси і серед них не було жодного поляка. Я сподівався, що самим вірним і моральним засобом боротьби проти польської пропаганди (про існування котрої в краї ніхто не мав сумніву) буде російсько-малороська пропаганда. ...Я сам, помічник попечителя (Й. Міхневич – авт.) бували майже кожної неділі у школі під час навчання. Таким чином, перша недільна школа і виникла, і розвивалась на моїх очах”[7, с. 395].

В місцевій газеті “Київський телеграф” 23 вересня 1859 року з'явилась перша згадка про ці школи, в якій повідомлялось, що в Києві будуть незабаром відкриті, з дозволу влади, недільні школи в різних частинах міста для неписьменних (ремісників і майстрів), які не в змозі навчатися протягом тижня. І справді, перша недільна школа відкрилася 11 жовтня 1859 року в приміщенні Київського

повітового дворянського училища (пізніше прогімназії) на Подолі, на розі вулиць Костянтинівської та Хоревої (вул. Костянтинівська, 9/6) під керівництвом І. Слепушкіна, друга – 25 жовтня 1859 року на Новому Строєнні на вул. Жиланській також у приміщенні повітового училища під керівництвом І. Проценка. Третя недільна школа – Печерська – почала працювати наприкінці жовтня 1860 року в буд. 1-ої гімназії, що знаходилась тоді на Кловщині. У січні 1860 року при Другій жіночій гімназії було організовано першу жіночу недільну школу, а в жовтні-листопаді 1860 року було відкрито ще чотири недільних школи в Києві: при Першій чоловічій гімназії, Фундуклеївській жіночій гімназії, Четвертій печерській гімназії та Другій подільській гімназії. Крім цих недільних шкіл, 4-го квітня 1861 року київські студенти, переважно чернігівці, відкрили в одній із аудиторій Університету Св. Володимира щоденну дитячу школу з українською мовою навчання для дітей Соломенки, Протасового Яру та Нового Строєнія, школа налічувала від 60 до 100 учнів. Таким чином, протягом року в Києві вже працювало 7 недільних шкіл. За прикладом київських, почали відкриватись недільні школи у великих містах: Петербурзі, Москві, Одесі, Харкові, а до середини 1862 року вони вже існували у 90 містах Росії, і їх загальна кількість досягла в Росії – 300, а в Україні – 80.

Ідею створення недільних шкіл з великою радістю підтримав Т. Шевченко. Перебуваючи у Києві в серпні 1859 року у свого приятеля, художника Подільського повітового училища А. Сенчилло-Стефановського, він зустрівся з майбутніми організаторами недільних шкіл. У 1860 році він надіслав із Петербургу до Києва 50 примірників “Кобзаря” для продажу на користь недільних шкіл, а також написав спеціально для недільних шкіл “Буквар южнорусский”, який теж відправив до Києва.

Таким чином, в Києві у той час (1861 р.) українці-студенти поділялися за недільними школами: Подільською, Новостроєнською та Печерською. “В подільській школі, – писав відомий український історик та літературознавець 20-х років Г. Житецький, – учительовало 17 університетських студентів та 1 із духовної академії (здається Анат. Свидницький); між учителями найбільш енергійними були К.В. Шейковський, М.П. Драгоманов, Хв. Як. Вороний, бр. Степановичі; в Новостроєнській школі працювали О.І. Стоянов, П.П. Чубинський, В. Торський, бр. Синегуби, І. Касяненко та ін. Була ще і третя недільна школа, так звана “слов’янофільська”, на Печерському. Там гуртувалися деякі українці та росіяни: О.С. Шашкевич, Н.С. Тумасов, В.М. Юзефович. “Росіяни” печерські – це були, за споминами Шашкевича та інших, володимирські бурсаки, вигнані з 4-го курсу Київської духовної академії”[5, с. 122].

М. Пирогов підтримував прагнення вчителів недільних шкіл вчити учнів рідної мовою, але на практиці, через відсутність підручників на українській мові – були лише букварі та підручники з арифметики, – українцям доводилося, як і так званим космополітам, – до них належав тоді і М. Драгоманов, – вчити більше на

російській мові. “Практика, – писав пізніше М. Драгоманов, – поставила перед нами перше з українських питань: на якій мові вчити в школах? Ми вирішили це питання тим, що вчили на обох: на російській і на українській, тільки, звісно, більше на першій, бо на ній було більше книг. Згодом, окрім нашої школи, склалась друга (новостроєнська), куди зібралось принципіальних українофілів з правобережців і чернігівців. ...Скоро наших, подолян, новостроєнці стали звати космополітами, а себе українцями, хоч на ділі й вони не більше наших вчили своїх учеників по-українському. Але суперечка виходила проміж нас більш теоретична, бо коли гарячіші новостроєнці казали нам, що школа неукраїнська більш деморалізує ніж учить народ, ми признавали, що наука все-таки наука, та що поки українського письменства, а надто ученого, майже нема, то треба користуватись хоч російським” [2, с. 156]. Хоч мовою викладання в київських недільних школах, за відсутністю українських підручників, була російська, проте в поясненнях вживалася переважно українська мова. Але в травні 1860 року міністерство освіти наказало виключити з програми недільних шкіл географію, історію і природознавство, а також дозволяло використовувати тільки ті підручники, які були вже апробовані Ученим комітетом. Сталося так, що дружина київського генерал-губернатора кн. Васильчикова відвідала лекцію М. Драгоманова саме тоді, коли він пояснював учням якусь історичну статтю. Васильчикова ще до того не могла змиритись з тим, що М. Пирогов відкрив недільні школи без її відома і патронату. Вона доповіла куди треба, що в недільних школах викладається історія і вживається українська мова. За свій конфлікт з кн. Васильчиковою у справі недільних шкіл М. Пирогов поплатився звільненням з посади куратора Київського навчального округу, бо у червні 1860 року кн. Васильчиков звернувся з конфіденціальним листом до міністра освіти Е. Ковалевського, де звинувачував М. Пирогова у його нездатності займати посаду попечителя Київського навчального округу. 13 березня 1861 р. указом царя Олександра II М. Пирогова було звільнено з посади попечителя “у зв’язку з розладом здоров’я”.

У своїй статті “О воскресных школах” М. Пирогов писав: “Причиною переполоху було тут лише одне непорозуміння. Історії в київських недільних школах, крім священної, ніхто і ніколи не викладав, але учні, вправляючись в читанні, іноді читали і історичні уривки, причому, як це заведено при кожному читанні, вчитель повинен пояснювати учням все те, чого вони не зрозуміли. Хто знає, наскільки велике нерозуміння російської мови у нижчих верствах українського населення, той, безперечно, погодиться з тим, що без пояснювального читання київські недільні школи поширювали б в народі не грамотність, а механічне вивчення звуків і слів. Впливова особа, що одного разу була при такому пояснювальному читанні (дружина кн. Васильчикова – авт.), і прийняла його за викладання історії” [6, с. 396].

Проводи М. Пирогова у Києві перетворились в справжню демонстрацію визнання і любові до нього. Повний виклад всіх заходів, влаштованих на честь Пирогова, та тексти всіх виголошених промов знайшли відображення на сторінках українофільського журналу “Основа”, що виходив у Петербурзі. Пізніше більша частина цих матеріалів під назвою “Прощание Киевского учебного округа с Н.И. Пироговым” (К., 1861) [9] вийшли окремою брошурою.

Думку передової громадськості щодо відставки М. Пирогова висловив на сторінках газети “Колокол” у статті “Киевский университет и Н.И. Пирогов” О. Герцен: “Відставка М.І. Пирогова – одна з наймерзенніших справ Росії дурнів проти Русі, що розвивається... Бачити падіння людини, якою Росія пишається і не почервоніти до вух від сорому – неможливо” [1, с. 103].

4 квітня 1861 р. громадськість Київського навчального округу на честь М. Пирогова влаштувала прощальний обід, на якому були присутні 120 осіб, серед яких від київського студентства виступив М. Драгоманов. Його промова, як відзначали сучасники, була особливо зворушливою. В ній він наголошував на прогресивному характері освітянських реформ М. Пирогова і вказував, що протягом всього часу свого кураторства Микола Іванович “навіював начальству думку, що зведення дрібниць у моральний обов’язок надає тільки облудне поняття про саму мораль і що повага заслуговується, а не вимагається, що це почуття повинно бути взаємним” [9, с. XIV]. Згадуючи на схилі життя цей банкет, М. Драгоманов писав: “Промова моя викликала найбільш гучні оплески і була дуже розхвалена в описі банкету, надрукованому професорами університету, але в газетах було заборонено її друкувати, а ректор університету професор Бунге отримав від міністерства зауваження, що дозволив мені виголосити промову на користь законності і педагогічного авторитету! Для мене особисто, – мій виступ на банкеті Пирогова мав велике значення: він підбурих мої політичні інстинкти і одночасно дав можливість познайомитися з гуртком ліберальної професури” [3, с. 42-43].

А М. Пирогов на цьому банкеті у відповідь на промови колег і друзів, у тому числі і студента М. Драгоманова відповів: “Час обміркує і оцінить краще за нас і наші переконання, і наші вчинки; а ми, розлучаючись, утішимо себе тим, що і тут на землі, де все минається, існує для нас єдине і непорушне – це панування ідей. І тому, якщо ми вірно служили ідеї, яка, згідно з нашим переконанням, вела нас до істини шляхом життя науки і школи, то сподіваємось на те, що й потік часу не знесе її разом із нами” [9, с. XX]. А у своїй прощальній зустрічі з київським студентством, мабуть згадуючи бідолашну історію М. Драгоманова у полтавській гімназії, він промовить: “Буду щасливий тим, що, коли не довів ні одного з вас до правдивого щастя, то бодай ні одного не зробив з своєї волі нещасним” [11, с. 90].

Так скінчився цілий період в історії формування та становлення М. Драгоманова як особистості, як громадського діяча і освітянина, період зворушливої співпраці М. Пирогова та М. Драгоманова.

Л і т е р а т у р а :

1. Герцен А. Киевский университет и Н.И. Пирогов // Полное собр. соч.: В 30 т. М., 1958. – Т. 15.
2. Драгоманов М. Австро-руські спомини // Драгоманов М.П. Літературно – публіцистичні праці у двох томах. Т. 2. – К., 1970.
3. Драгоманов М. Автобиографическая заметка // Драгоманов М.П. Літературно – публіцистичні праці у двох томах. Т. 1. – К., 1970.
4. Драгоманов М. Антракт з історії українофільства (1863–1872) // Драгоманов М.П. Вибране. – К., 1991.
5. Житецький Г. Київська Громада за 60-тих років // З іменем Святого Володимира. У 2 кн. Кн. 2. – К., 1994.
6. Пирогов Н.И. О воскресных школах // Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения. – М., 1953.
7. Пирогов Н. Письмо к И.В. Бертенсону, от 27 декабря 1880 г. // Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения. – М., 1953.
8. Прощение студентов университета Св. Владимира // ЦДІА України. – Ф. 707, оп. 25, спр.352. – Арк. 1.
9. Прощание Киевского учебного округа с Н.И. Пироговым. – К., 1861.
10. Ренненкамф Н. Киевская университетская старина // З іменем Святого Володимира. У 2 кн. Кн. 2. – К., 1994.
11. Речь Н.И. Пирогова при прощании его со студентами университета Св. Владимира // З іменем Святого Володимира. У 2 кн. Кн. 2. – К., 1994.
12. Ушинський К. Педагогические сочинения Н.И. Пирогова // Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения. – М., 1953.

Денисенко В.

ПЕРШІ ШКОЛИ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ ЯК ЧИННИК РЕЛІГІЙНОЇ ОСВІТИ

Звернення до духовної спадщини Київської Русі-України у зв'язку з активізацією процесу культурної самоідентифікації України знаходить відображення у дослідженнях українських істориків. Зараз особливого значення набуває інтерес до вивчення історії освіти, зокрема розвитку педагогічних засад у давній Русі-Україні.

Даних про освіту в дохристиянські часи не збереглося. Будинки молоді – назва тих освітніх суспільних закладів, які згадуються у спогадах зарубіжних мандрівників. Арабський письменник Ахмед ібн Аббас Івн Фадлан, який здійснив подорож у 921–922 рр. як секретар посольства багдадського халіфа через Бухару і Хорезм до Булгарії, подав докладні відомості про русів. За його свідченнями збагачені досвідом старші люди передавали підліткам родові традиції, правила поведінки, моральні норми співжиття. Виховні заклади створювалися при святилищах, де юнаки займалися військово-спортивною підготовкою. Таким чином вони чимось нагадували грецькі юнацькі схоле [1].

Дослідники акцентують увагу на методи розвитку народної педагогіки в V–VI ст. Перший з них називався періодом баяння – від народження до 1,5–2 років. Основними засобами цього періоду виховання були спілкування матері з дитиною і колискова пісня. Наступна форма виховання – пестування, який завершувався актом постригу хлопчиків і заплітанням коси у дівчаток.